

Transitietheorie in sociaal domein

Gebaseerd op werk van Katrien Termeer, Derk Loorbach en Martijn van der Steen

Opgetekend door Roel in 't Veld

In het betoog “In de diepte is het stil” analyseren de auteurs de huidige situatie van het sociaal domein als systeem falen en stellen zij richtingen van oplossingen voor. Deze bijdrage aan de expertconferentie is erop gericht om aan te geven, wat valt te leren uit bestaande gedaanten van transitietheorie bij de procesvoering van oplossingen.

Daartoe geven wij eerst weer, welke transitie theorieën wij in beschouwing nemen, vervolgens sommen wij de voornaamste kenmerken van de problematiek in het sociaal domein op, en geven daarna weer, welke benaderingen relevant lijken te zijn bij het vinden van oplossingen. Hierdoor verwachten wij de dialoog over een waaier van oplossingen te verrijken. Wij streven niet naar creatieve nieuwe vormen van transitietheorie, maar gaan na, welke toepassingen gezien de bijzondere aard van het sociaal domein in aanmerking komen.

1. Te beschouwen transitie theorieën
2. Kenmerken problematiek sociaal domein
3. Mogelijke toepassingen van transitie theorieën in het sociaal domein

1. Te beschouwen transitie theorieën

Gedurende millennia hebben mensen nagedacht over de verklaring van verandering in de wereld, en over de manier om heilzaam met verandering om te gaan. Herakleitos concludeerde: alles stroomt. Peruaanse ingenieurs legden 3000 jaar geleden geraffineerde stelsels aan om het schaarse water optimaal te bewaren en te gebruiken. Omgang met dynamiek is van ouds dus aan de gang. Betrekkelijk recent voegden onder meer Marx en Rostow daar eigen theoretische beschouwingen over dynamiek aan toe, de eerste over de noodzakelijke vergankelijkheid van het kapitalisme, en de tweede over de aard van economische groei. Zij kenden tal van navolgers. Nu omvat de economische wetenschap tal van inzichten die aandacht schenken aan dynamiek, zoals conjunctuur-, ontwikkelings- en innovatie-theorie. Andere disciplines kennen ook met dynamiek samenhangende theorieën.

De klimaatproblematiek, en daarbinnen energievraagstukken hebben veel aandacht geschapen voor transitie benaderingen, die normatief inhouden voor verstandig optreden waar een transitie aan de orde is. Wij behandelen hier een tweetal benaderingen, die invloed uitoefenen op het daadwerkelijk handelen van actoren waaronder overheden inzake de energietransities, en andere, zoals de overgang naar kringlooplandbouw. Wij kiezen voor deze twee uit een bijna oneindige reeks, omdat beide gezaghebbend zijn en helder van elkaar te onderscheiden.

Het begrip transitie vergt specificatie. Wij ontleen die aan Termeer in een essay voor het parlement.

“Het gaat om veel omvattende samenhangende arrangementen die een aspect van de samenleving domineren. een bepaalde sector sterk bepalen. Ze kennen een technologische dimensie (zoals bedrijfssystemen, ICT systemen, machines, kennis, etc.) en een sociale dimensie (zoals normen en waarden, beleid, regels, consumentenvoorkeuren, samenwerkingsverbanden, businessmodellen, netwerken, etc). De technische en sociale dimensie zijn sterk met elkaar verweven. Dat betekent dat er niet eerst een technische innovatie plaatsvindt en er vervolgens wordt gezocht naar nieuwe netwerken en business modellen, maar dat dit simultaan verloopt.

Waarbij we in Nederland vooral spreken over transities of systeeminnovaties, is internationaal het concept transformatie of transformatieve verandering dominant. Het speciale rapport over aanpassing aan klimaatverandering -IPCC 2012- definieert transformatie als: ‘een fundamentele verandering inhoudende: verandering van paradigma; verschuiving van percepties; verandering van onderliggende waarden en normen; herstructurering sociale netwerken en interacties; verandering van machtsstructuren en de introductie van nieuwe institutionele arrangementen en regelsystemen’.

In eerste instantie is het concept transities ontwikkeld om belangrijke veranderingen uit het verleden te kunnen analyseren, zoals de industriële revolutie of de overgang van een steenkool-naar een aardgas-economie. Tegenwoordig worden transities in toenemende mate beschouwd als antwoord op weerbarstige of ‘wicked’ maatschappelijke vraagstukken. Deze vraagstukken vertonen een aantal kenmerken waardoor ze bijzonder uitdagend zijn, zoals: betrokkenheid van veel actoren met conflicterende waarden en doelen; problemen die regelmatig van gedaante veranderen onder invloed van interventies en autonome dynamiek; problemen die het symptoom zijn van andere problemen op een andere plek of schaalniveau; oplossingen van vandaag die leiden tot het probleem van morgen; en het ontbreken van een stopregel: het is nooit klaar en het kan altijd beter.

Voor beleidsmakers en politici die met weerbarstige vraagstukken en transities aan de slag gaan zijn er twee veelvoorkomende reflexen: het hanteren van het vraagstuk als ware het een makkelijk oplosbaar vraagstuk dat geen fundamentele verandering vergt, of het overdonderd raken door het vraagstuk en vervallen in cynisme of apathie omdat er toch geen eer aan te behalen valt. Beide reflexen zijn niet bevorderlijk voor het vertrouwen van burgers en bedrijven in de overheid. In het eerste geval creëert de overheid beloftes die niet zijn waar te maken en in het tweede geval gebeurt er ondanks de ervaren urgentie niets. “

Transitiedebat in de literatuur

In de literatuur is veel geschreven over het sturen van transformaties en transities. Er zijn naar het oordeel van Termeer vier belangrijke debatten.

Het eerste debat is de vraag of veranderingen gelijktijdig diepgaand, systeembreed en snel kunnen zijn. Alle auteurs benadrukken dat het bij transities gaat om diepgaande veranderingen, die zich ook snel en grootschalig moeten voltrekken, via bijvoorbeeld systeemsprongen of radicale schoksgewijze veranderingen. Vermaak heeft overtuigend aangetoond dat veranderingen **niet** gelijktijdig diepgaand, systeembreed en snel kunnen zijn. Diepgaande of radicale verandering vergt veel van mensen en is daarom niet zomaar uit te rollen. Het heeft ook tijd nodig, waarbij het eerder gaat over decennia (een generatie) dan jaren.

Het tweede debat gaat over het onderscheid tussen incrementele en transformatieve veranderingen, waarbij veel auteurs stellen dat kleine incrementele veranderingen per definitie niet transformatief zijn. Weick e.a. weerleggen deze assumptie. Zij tonen aan dat met name in complexe niet-lineaire systemen kleine, maar diepgaande stapjes resoneren en uiteindelijk grootschalige veranderingen teweeg brengen. Een kritiek op incrementele verandering is ook dat het te langzaam zou gaan. Auteurs zoals bijvoorbeeld Lindblom hebben echter aangetoond dat incrementele stapjes vaak sneller tot fundamentele veranderingen kunnen leiden. Dat komt omdat grootschalige veranderingen door hun zichtbaarheid veel meer weerstand oproepen, met name in politieke organisaties met conflicterende belangen en waarden.

Een derde debat betreft de omgang met bestaande systemen, die door de hierboven beschreven pad-afhankelijkheden, transitie in de weg kunnen staan. Waarbij een aantal auteurs benadrukt dat gerichte interventies nodig zijn om deze onhoudbare systemen af te breken, richten anderen zich vooral op een positieve manier van veranderen. Door teveel aandacht te besteden aan wat niet goed gaat kan een negatieve dynamiek ontstaan. Hun alternatief is om te focussen op dat wat goed gaat, daarvan te leren en dat groter te maken waardoor oude systemen uiteindelijk hun waarde verliezen en verdwijnen.

Tot slot is er de discussie of transitie te sturen zijn. De meeste auteurs onderschrijven dat veel veranderingen zich continu en emergent voltrekken. Voor bestuurders die op afstand staan, zijn deze continue veranderingen vaak niet zichtbaar. Daarmee lopen ze het risico dat ze centrale veranderoperaties in gang zetten die over deze spontane innovaties heen walsen en ze teniet doen. Dat kan erg demotiverend werken voor mensen die in de periferie van een systeem mooie innovaties creëren. Transitie zijn door gerichte interventies wel te bevorderen maar niet te controleren.

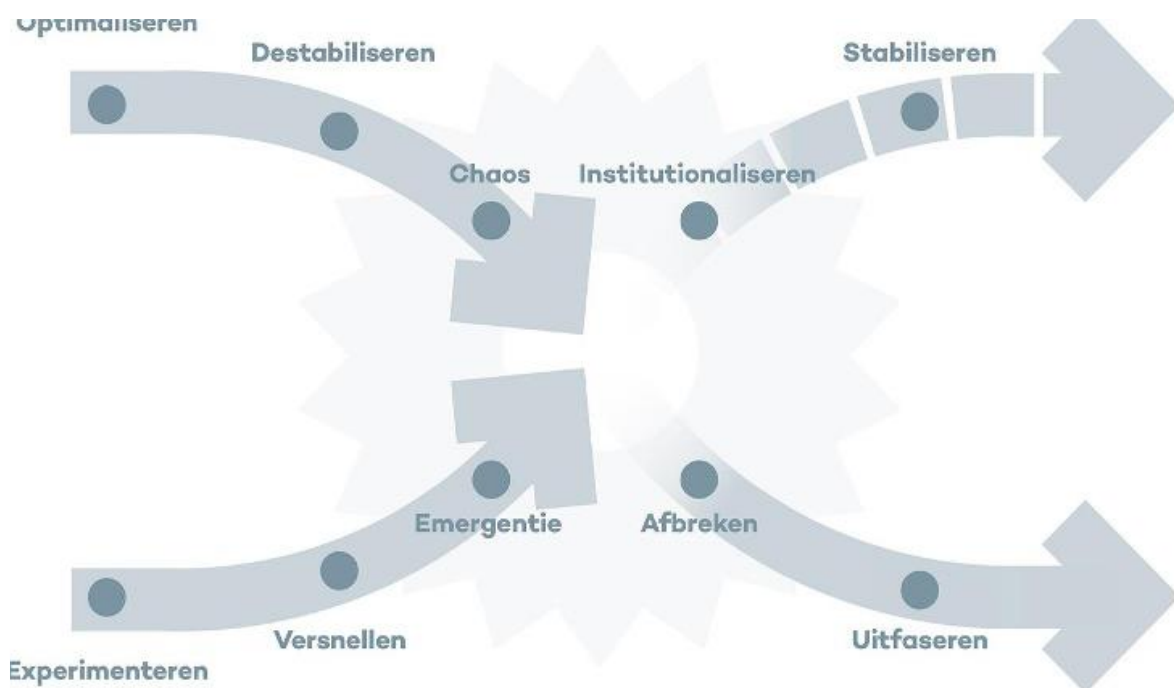
In het vervolg schetsen wij de contouren van een tweetal invloedrijke benaderingen van normatiek voor transitie. De eerste is de benadering die is verbonden met systeemanalyse en een aantal veronderstellingen over succesrijk verloop van transitie door veel sturing, ook van bovenaf. Wij ontleen de weergave aan een betoog van Van der Steen en Loorbach in het boek Maatschappelijke bestuurskunde (Boom 2023). De tweede is de “small wins” benadering, die sterk is verbonden met de namen van Termeer en Metze.¹

¹ More than peanuts: Transformation towards a circular economy through a small-wins governance framework

Uitgangspositie voor de eerste benadering is de structurering van een transitie als een groots en meeslepend proces, dat wetmatig verloopt.

Historische transities en inzichten uit de complexe adaptieve systeemtheorie laten volgens Loorbach zien dat transities zich voltrekken volgens bepaalde patronen (Loorbach, 2014).

Gesimplificeerd kan dit worden geïllustreerd aan de hand van de zogenoemde X-curve, waarin onderscheid wordt gemaakt tussen patronen van opbouw en afbouw, die elkaar versterken dan wel tegenwerken. Zulke processen zijn in algemene zin de uitkomst van de opbouwende spanning tussen een veranderende omgeving, waarin nieuwe behoeften, politiek-maatschappelijke realiteiten, technologie of ecologische omstandigheden vragen om structurele aanpassingen binnen historisch gevestigde systemen. Doordat zulke regimes zijn geïnstitutionaliseerd en samengaan met diep ingesleten routines, belangen en opvattingen, zullen deze zich vooral aanpassen door innovatie en optimalisatie.

Figuur 1 De X-curve van transitie (Loorbach, 2014)

Op de langere termijn leidt dit echter tot toenemende spanningen: het wordt lastiger het bestaande efficiënter te maken, terwijl de druk uit de omgeving oploopt.

Dit stimuleert anderen te zoeken naar alternatieven. Gaandeweg ontstaan steeds meer experimenten, die na verloop van tijd concurrerend worden. In transities gaat dat niet

alleen om technologie, het gaat ook om nieuwe businessmodellen, organisatievormen, maar ook alternatieve waarden en leefstijlen. Zo raakt een gevestigd regime steeds meer uit evenwicht. Op een bepaald moment loopt de druk zo op, dat het regime gedwongen wordt tot snellere aanpassing, er crises aan de oppervlakte komen, en legitimiteit verdwijnt. In de dan volgende onzekere en ook lastig controleerbare fase kan het alle kanten op, behalve terug naar het oude. Dat is een fase van crisis, wanorde en onzekerheid, die in de actualiteit op allerlei manieren herkenbaar is.

In historische transities valt dit patroon te reconstrueren en valt achteraf een transitie van A naar B vast te stellen: de transities van kolen naar aardgas in de jaren zestig, de transitie van extensieve naar industriële landbouw in dezelfde periode, de transities van afval storten naar verbranden in de jaren tachtig, van 'water keren' naar 'ruimte voor de rivieren' in de jaren negentig. Maar *tijdens* deze processen is de uitkomst ongewis en per definitie omstreden: bestaande belangen verzetten zich, nieuwkomers vechten zich in en maatschappelijke polarisatie speelt op. Kunnen we van die historische transities leren om beter met de energietransitie om te gaan: kunnen we de energietransitie gericht naar onze hand zetten?

In het vervolg van hun betoog presenteren de auteurs een zienswijze op sturing van transities door het bovenstaande schema te comprimeren tot een driefasenmodel van opbouw, ombouw en afbouw en dit te combineren met het bekende patroon van vier perspectieven op het handelen van overheden als de presterende, de rechtmatige, de samenwerkende en de responsieve overheid. Aannemende dat de renovatie van het sociaal domein een transitie zou kunnen zijn, kunnen we de door Van der Steen en Loorbach geschetste fase van opbouw als uitgangspunt voor de naaste toekomst bepalen.

Het door hen gepresenteerde schema ziet er dan als volgt uit:

Sturingsmogelijkheden om opbouw te realiseren

Opbouw

Presterend

- Subsidies en prikkels voor nieuwe innovaties.
- Stimuleringsprogramma's voor nieuwe allianties en nieuwe werkwijzen.

Samenwerkend

- Selectiever samenwerken door akkoorden te sluiten met koplopers (veranderingsgezinde individuen uit niche en regime).

Rechtmatig

- Wettelijke regels en kaders die experimenten mogelijk maken.

- Versnelde vergunningen en goedkeuring voor nieuwe toepassingen of vormen.
- Permanente toets of bestaande regels nog passen bij nog opkomende vormen en platforms.
- Wettelijke instrumenten inzetten om marktbescherming door gevestigde partijen te breken.
- Eventueel: ‘picking winners’ actieve voorkeur regelen voor bepaalde toepassingen.

Responsief

- Actieve stimulering van partijen die nieuwe modellen ontwikkelen.
 - Ruimte (fysiek, regels) organiseren voor initiatiefnemers.
- Programma’s waarin budget en ondersteuning beschikbaar is voor nieuwe initiatieven, volgens de wensen en eisen van specifieke initiatieven.
 - Ecosysteem bouwen en ‘ondersteunen’ waarin initiatieven goed gedijen.
 - Actief oog en interventies om overname of inmenging vanuit bestaande regime te voorkomen.

De tweede benadering van transitie kent als kernbegrip een opbouw in de vorm van accumulierende ‘small wins’.

Small wins zijn kleine diepgaande veranderingen met tastbare resultaten voor direct betrokkenen. Het zijn dus geen papieren beloftes, maar nieuwe praktijken waarbij sprake is van (radicaal) andere modellen, inzichten en waarden. Het kan om van alles gaan zoals bijv. een beleidsinstrument, een technologie, een verdienmodel of een ketensamenwerking. Diepgaande veranderingen zullen zich niet beperken tot technische innovaties, maar zijn altijd verbonden met sociale innovaties. Small wins schuren per definitie: zonder wrijving geen glans. Door de wrijving aan te gaan laten small wins op kleine schaal zien hoe barrières zijn te doorbreken, zoals spanningen met gevestigde belangen, ingesleten routines, bestaande regelgeving of dominante business modellen. Niet ieder klein stapje is een small win, want er zijn ook ‘small losses’. We spreken van small wins wanneer de kleine stapjes bijdragen aan een gezamenlijke ambitie of gewenste systeemverandering. Door de zichtbare resultaten genereren small wins vaak ook energie om verder te gaan. Small wins zijn niet te verwarren met laaghangend fruit, waarbij je juist met bekende oplossingen snel grote vooruitgang boekt, de zogenoemde ‘grote stappen-snel thuis’ aanpak. Dat kan nuttig zijn voor simpele vraagstukken, maar werkt niet voor weerbarstige vraagstukken, zeker niet op de langere termijn.

Small wins zijn krachtige bouwstenen voor een transformatie. Door de focus op het kleine voorkomt een small win dat mensen overweldigd raken door de complexiteit van een vraagstuk, waardoor ze minder vrij en precies kunnen denken en zich laten verleiden tot abstracties. Bovendien helpt een focus op het kleine om uitstel te voorkomen. Omdat het toch maar klein is, hoeven partijen niet te wachten op alle informatie, en kunnen ze snel beginnen en kijken wat het oplevert. Het bevordert daarmee dat mensen niet te lang blijven steken in praten over, maar overgaan tot handelen. Kleine stapjes zijn ook sneller uit te voeren, omdat ze minder weerstand oproepen en er minder competitie voor het claimen van successen is. Small wins vormen daarmee de cruciale zaadjes voor maatschappelijke transitieën.

Met een enkele small win is er natuurlijk nog geen sprake van een transitie of transformatie. Ook al doen small wins zich vaak voor op een kleinere schaal, ze kunnen wel degelijk cumuleren in grootschalige diepgaande transformaties. Daarbij zijn er drie transitiepaden:

- *Verspreiden*: innovatie opschalen of uitrollen door deze ook elders toe te passen
- *Verbreden*: innovatie toepassen op andere terreinen en verbinden met andere vraagstukken
- *Verdiepen*: innovatie nog radicaler maken

Voor het accumuleren van small wins bestaan er verschillende hefboomwerkingen of aanjaagmechanismes zoals:

- *Energizing*: Het zichtbare resultaat van een small win geeft mensen een directe beloning en sterkt hen in de overtuiging dat ze verschil kunnen maken. Wanneer het lukt om een kleine winst te behalen inspireert dat om verdere stappen te zetten. Er ontstaat dan een zichzelf versterkend proces van commitment, optimisme en vertrouwen in elkaar en in de resultaten. Deze positieve energie zit in zowel de technische kant (hét is gelukt) als de sociale kant (het is óns gelukt).
- *Experimenteren*: Iedere small win is een experiment waarin mensen hun expliciete en impliciete aannames toetsen, zicht krijgen op weerstand en steun, en verrassende effecten ontdekken. Al deze opbrengsten genereren meer inzicht in het weerbarstige vraagstuk en ideeën voor nieuwe experimenten, ook bij onverwachte of negatieve resultaten.
- *Logic of attraction*: winnaars (wins) hebben aantrekkingskracht. De zichtbare resultaten van een kleine stap laten zien dat er mogelijkheden zijn en bieden een toegenomen zekerheid voor meer succes. Dit trekt mensen en middelen aan en genereert bereidheid om regels of financieringsmodellen aan te passen. Het vieren van positieve stappen en het in de schijnwerpers zetten versterkt dit effect.
- *Olievlekwerking*: Dit mechanisme duidt op een groepsdynamisch principe waarbij mensen volgen wat andere mensen doen. Een soort zwaan-kleef-aan-effect. Het sluit aan op het diffusiemodel van innovaties met vroege en late aanpassers.

- *Verbinden*: Dit mechanisme betekent dat een kleine verandering op een plaats in het systeem consequenties kan hebben voor veranderingen op andere plekken. Vaak gaat het om verbindingen tussen activiteiten op verschillende schaalniveaus of met problemen in andere beleidsdomeinen.
- *Robuustheid*: Als er op meer plekken gelijktijdig kleine stappen gezet worden kan dat leiden tot een bredere beweging. Small wins hebben de eigenschap dat ze lange tijd onder de radar blijven en daarmee redelijk ongevoelig zijn voor vroegtijdige beëindiging. Op het moment dat ze veel maatschappelijke en/of politieke aandacht krijgen en dus ook meer weerstand zullen oproepen, zijn ze vaak al zo talrijk dat het moeilijk wordt om het terug te draaien. De geest is dan uit de fles. Veel actoren hebben dan de voordelen van de small wins geïnternaliseerd waardoor ze onderdeel zijn geworden van nieuwe routines en instituties: het nieuwe normaal. Meerdere kleine stappen kunnen daardoor een steviger fundament bieden dan één grote oplossing.

Een strategie van small wins is moeilijk vooraf te plannen en te controleren, omdat small wins zich vaak spontaan ontwikkelen. Het is wel mogelijk om: 1) ambities te formuleren; 2) small wins te herkennen, uit te lokken en te initiëren; 3) aanjaagmechanismes te activeren; en 4) taboes en blokkades te doorbreken.

De small wins aanpak voor transitie betekent niet dat overheidsactoren of andere betrokken partijen alleen nog maar een faciliterende rol spelen. Integendeel, overheidsactoren kunnen in principe al hun beleidsinstrumenten (van der Steen e.a., 2014), relaties of kennis aanwenden, mits het op een manier gebeurt die ruimte genereert voor het creëren van small wins, het activeren van aanjaagmechanismes en het doorbreken van taboes en blokkades.

Een strategie van small wins is moeilijk vooraf te plannen en te controleren, omdat small wins zich vaak spontaan ontwikkelen. Het is wel mogelijk om: 1) ambities te formuleren; 2) small wins te herkennen, uit te lokken en te initiëren; 3) aanjaagmechanismes te activeren; en 4) taboes en blokkades te doorbreken.

De small wins aanpak voor transitie betekent niet dat overheidsactoren of andere betrokken partijen alleen nog maar een faciliterende rol spelen. Integendeel, overheidsactoren kunnen in principe al hun beleidsinstrumenten (van der Steen e.a., 2014), relaties of kennis aanwenden, mits het op een manier gebeurt die ruimte genereert voor het creëren van small wins, het activeren van aanjaagmechanismes en het doorbreken van taboes en blokkades. Cruciale interventies zoals een verbod (de stok), een subsidie (de wortel) of een adviestool (de preek) kunnen het juiste zetje betekenen om small wins aan te jagen. Zo waren bijvoorbeeld de pilots met zorglandbouw nooit zo succesvol geworden wanneer er in die tijd niet gestart was met de innovatieve Persoons Gebonden Budgetten, en was er geen verbod op gratis plastic tasjes gekomen wanneer er geen EU-verplichting was.

2. Kenmerken problematiek sociaal domein

Het sociaal domein bestaat uit een verzameling van arrangementen, die vanuit overheden in het leven zijn geroepen om burgers te ondersteunen met voorzieningen, verzekeringen en koopkracht, waar dit nodig is geacht. De arrangementen zijn op vele wijzen met elkaar verbonden, en volgorde tot stand gekomen.

Met de groei van het sociaal domein is een zo complexe reeks van onderlinge relaties ontstaan, dat niemand meer overzicht heeft. De burger heeft bij aanvaarding van arrangementen, zo hij er al iets over te zeggen heeft, tal van strikte verplichtingen aanvaard, die soms niet of nauwelijks zijn na te komen.

De starre architectuur van de arrangementen miskent de van buiten komende dynamiek, die zorgt dat er afwijkingen ontstaan tussen de bedoelde groep en de aangewezen groep. Ook de interne dynamiek van ieder arrangement is miskend, waardoor de effectiviteit van het arrangement voortdurend daalt. Zo ontstaan kloven tussen rechtvaardigheid en rechtmatigheid. Onrecht en chaos zijn geen incidenten meer. De hersteloperaties die volgen leiden weer aan de zelfde euvels als de oorspronkelijke arrangementen.

Bovendien aanvaardt geen enkele overheid de verantwoordelijkheid voor de maatschappelijke ineffectiviteit van het sociaal domein als geheel.

De verklaring van het voorafgaande systeem falen is door de auteurs gevonden in de besturingstechnologie en meer in het bijzonder in het zelfreferentiele karakter van de beroepspraktijken rond recht, ict en comptabiliteit. Deze drie hebben onderling stilzwijgend een niet-aanvals verdrag gesloten, maar dringen wel gezamenlijk hun randvoorwaarden op aan de inhoud van te ontwerpen of te beheren arrangementen.

Als oplossingen onderscheiden de auteurs een noodzakelijk onderscheid tussen een aanpak op korte termijn met de komst van een kompaan, en de gewenste aanpak op langere termijn tot renovatie van het sociaal domein.

3. Mogelijke toepassingen van transitie theorieën in het sociaal domein

Het is mogelijk de hierboven geschetste benderingen van transitieproblematiek niet als elkaar uitsluitende gezichtspunten te benaderen, maar als complementaire.

De kompaan, een voorstel in de studie “In de diepte is het stil” is in een aantal opzichten te benaderen als een small win. Ook op andere punten zou het mogelijk zijn om small wins op te sporen in reeds aan de gang zijnde innovaties op lokaal of nationaal niveau, dan wel te leren van buitenlandse ontwikkelingen. Een mooi voorbeeld is het voorstel tot sociaal incasseren, dat is vervat in een studie van de Rebelgroup.² Ook in de paper van Guido Enthoven c.s. staan voorbeelden van mooie kleinschalige ontwikkelingen. Een belangrijke voorziening moet wel zijn, dat een small win niet wordt opgeschaald, voordat is komen vast te staan, dat er geen onbedoelde negatieve effecten zijn te voorzien. Reflexive

² Rapport Sociaal incasseren, vervaardigd voor DNB e.a. door Jeroen in 't Veld e.a..2024

monitoring gedurende de introductie is nodig om te kunnen vaststellen, dat deze niet alsnog blijken op te treden.

Grootscheepse renovatie van het sociaal domein vereist ook processen, die kenmerken vertonen waarvoor de benadering van Van der Steen en Loorbach geschikt lijkt. Vereenvoudiging en meer sensitiviteit voor burgergezichtspunten lijken bijna unanieme verlangens. Gedurende de transitie gaat de werking van het bestaande stelsel echter gewoon door. Dit maakt het proces precies. Het is daarnaast ook intens politiek van aard. Voortdurend zijn afwegingen noodzakelijk, die ook pijn doen, niet alleen aan de zijde van de ontvangers in het sociaal domein, maar ook bij de organisaties die als dienstverlener of anderszins binnen dit domein functioneren.

We dienen bij beoordeling van de mogelijkheden om deze laatste benadering toe te passen bij renovatie van het sociaal domein wel rekening te houden met de volgende in ons land relevante omgevingsontwikkelingen:

- de recente crises in het sociaal domein hebben veel actoren kopschuw gemaakt voor grootscheepse veranderingsoperaties van structurele aard;
- de eveneens recente fragmentatie in het partijpolitieke veld maakt het moeilijker dan voorheen om stabiele meerderheden bijeen te brengen ten behoeve van succesvolle besluitvorming en consistentie beleidsvoering.

Bovendien is het noodzakelijk ook in de tijd consistent te zijn en te blijven;

- tijdens de verbouwing gaat de verkoop door, maar is dat te organiseren zonder schadelijke chaos, en politieke crises die met onvolkomenheden in de overgangsfase verband houden?

Daaruit zou men kunnen concluderen, dat veel aandacht voor het maximaal bereiken van small wins op zijn plaats is.

In veel theorievorming is de onderliggende ontwikkeling eren van substitutie van de ene technologie door de andere. Op het eerste gezicht lijkt dat parallel aan de renovatie van een bepaalde besturingstechnologie. In het sociaal domein zal renovatie in veel van de genoemde opties mede zijn gekenmerkt door veranderende verhoudingen tussen overheden, zowel tussen bestuurslagen als tussen beleid en uitvoering. Bovendien zal de verhouding tussen overheden en burgers Dat vergroot de complexiteit van de veranderingsoperatie aanzienlijk.

In sommige vergezichten is bovendien sprake van fundamentele wijzigingen in de sturing van de diensten waarom het gaat: the commons, burger initiatieven en wat dies meer zij, stellen de compositie vast van diensten die zij behoeven. Prosumer coöperaties dus, maar ook die moeten overheden en verzekeraars en andere publieke dienstverleners met hun resources mogelijk maken. Utopie of denkbaar experiment?

Kortom, ook de contouren van de renovatie van het sociaal domein staan niet bij voorbaat vast. In een oceaan van onzekerheid en onvoorspelbaarheid moet een samenleving haar weg vinden.